

DICZIG ISTVÁN

A kriminológiai okkutatás és megelőzés múltja, jelene és jövője

Egy kutatás részeredménye

Ez az írás rendhagyó, nem követi a tudományos kutatások kialakult rendjét, nem idéz más szerzőktől, sőt a szerző korábbi önmagától sem. Tulajdonképpen egy szűrő, amelyen az elmúlt ötven év saját kutatási tevékenységem múltja, jelene és „eredménye” szűrődik át a mai tudásom tükrében. Kerestem, de nem találtam meg a „végső igazságot”. A részigazságok sem alkotnak olyan zárt rendszert, amely nem vet fel új kérdéseket. Az a kérdés, hogy miként alakult ki és formálódott évezredekkel keresztül az az emberi magatartás, amely az őshordát arra ösztönözte, hogy adott tagját kiközösítse, ami egyenlő volt a halállal, milyen tudat vagy meggyőződés ösztönözte és váltotta ki a vallás kialakulásával a máglyahalálra ítéletet, az állam megjelenésével pedig a büntetőjogi büntetést – máig feltáratlan. Ma sem tudjuk, hogy a társadalom normáitól eltérő viselkedés miért csak egyes emberek magatartásában, tevékenységében jelenik meg annak ellenére, hogy életkörülményeik – legyenek gazdagok vagy szegények – a többségével azonosak. A téma pszichológiai és szociológiai megközelítése sem hozott áttörést, mert nem ad választ arra, miért éppen az adott személynél alakult ki az a gondolat, amely a társadalom védelmét szolgáló normák megsértéséhez vezetett. A bűncselekmény elkövetését lehetővé tevő feltételek feltárása (és megszüntetése) fontos, de tény, hogy ezeket a feltételeket az emberek nagy csoportjából csak az adott személyek használják ki vagy teremtik meg, holott az másoknak is rendelkezésére állt. Nem kapunk választ a kérdés lényegére, hogy miért (?), hiszen a hozzáférők számára ugyanazok a lehetőségek éppen úgy kihasználhatók voltak. Kutatómunkám során mindig több új kérdés merült fel, mint amelyet megkíséreltem megoldani. Az elért részeredmények azonban fontosak a tanulságok levonása szempontjából, de főként azért, mert az új kérdések felvetődésével ösztönzést adtak és új irányt szabtak a kutatásnak. A mai gyors változások követése önmagában is nagy próbatétel a tudománynak. A korábbi „eredményeknek” pedig mindinkább csak tudománytörténeti szerepük marad.

A kriminológia nagy mulasztása, hogy kutatásai folyamán megállt a bűnözés okainál, és nem kereste az okok okait, a bűnözés gyökereit. Megállt

azoknál a tényezőknél, amelyek a bűncselekményt közvetlenül kiváltották vagy elősegítették. A gyökerek, amelyek az egyénben, a társadalom életében és gazdaságában rejtőznek, feltárás nélkül maradtak. Bebizonyosodott, hogy a közvetlen kiváltó okok feltárása utáni intézkedések csak felületi kezelésnek bizonyultak. A felderített visszaesők száma nem csökkent, az új „belépők” száma stagnált vagy növekedett. Az államhatalom az új elkövetésekre főként a büntető jogszabályok számának növelésével vagy szigorításával kereste a megoldást, a megelőzésre pedig új szervek létrehozásával vagy megerősítésével, illetve időnként a lehetővé tevő körülmények csökkentésével válaszolt. Ez pedig olyan, mint a kört alkotó, egy pontból kiinduló önmagába visszatérő körív. Ez a „játék” azonban a társadalomnak milliárdjaiba kerül. Azok a magyarázatok, hogy mi az oka annak, hogy a bűnügyi statisztika hol növekedést, hol pedig csökkentést regisztrál, csupán föltételezésen alapulnak. Ezt erősíti a latens bűnözés léte és méretére vonatkozó kutatások eredménytelensége. Az a kérdés pedig megválaszolatlan, hogy mennyiből derítették fel azt a mennyiséget, amelyet a nyomozó hatóságok kimutatnak. A politika pedig kifogyhatatlan az ötletekből és magyarázatokból, a tudomány pedig hallgat. Új utakra és megközelítésekre van szükség.

Kutatásaim az utóbbi évtizedben két irányban indultak el. Egyik a társadalmi és gazdasági viszonyokban rejlő kriminalitást kiváltó tényezők eddigieknél mélyebb feltárása, a másik az emberi tudatra közvetlenül ható, azt befolyásoló tényezők vizsgálata volt. Az előbbibe tartozott a társadalomban és gazdaságban rejlő bűnözési okok okainak – a bűnözés gyökereinek – vizsgálata, amely részeredményt hozott azzal, hogy sikerült kimutatni azok emberekre ható befolyását. Arra azonban a kriminológiai ismeretem nem volt elegendő, hogy az emberi tudatban kialakuló folyamat lényegét feltárjam. Erre a vonatkozó szakirodalomban sem találtam választ. A pszichológia tudományának előbb-utóbb választ kell adnia arra a kérdésre, hogy milyen folyamatok játszódnak le az emberi tudatban (a motívumok harcában), amikor a személy a különböző lehetőségek közül miért a büntetendőt, a kockázatosat választja. Befolyásolható-e és hogyan az emberi magatartás akkor, amikor még nem késő.

Mindkét esetben szembetaláltam magam azzal, mi az oka annak, hogy ugyanazok a körülmények és hatások miért csak az adott személyekben – a társadalom elenyésző kisebbségében – váltottak ki bűncselekmény elkövetésére irányuló szándékot, a többség esetében pedig nem. A már kialakult veszélyhelyzet vizsgálata adott némi támpontot, de ott is felvetődött, hogy a visszaesők között is az egyik személynél igen, a másikonál nem lett következménye a veszélyhelyzet meglétének.

Új utakat kerestem. A hivatásom, amely több évtizedes bűnüldözési és büntető ügyvédi tevékenységben fejeződik ki, lehetővé tette az elkövetők számai életútjának vizsgálatát. Ennek révén jutottam arra a következtetésre, hogy az életútban lennie kell egy hosszabb vagy rövidebb időszaknak – amelyet töréspontnak neveztem el –, amikor a személy letér a társadalom normáinak követésének útjáról. Kerestem azokat a látható jeleket, amelyek a szándék kialakulására utalnak. Azokat a jeleket rögzítettem, amelyeket a töréspontok részének tekintettem. A jelek kutatása azonban nem volt egyszerű. Az első tíz-húsz esetben az eltérő életutak miatt kevés volt az azonos töréspont. Később azonban, részben a módosítás hatására, továbbá a vizsgált esetek számának növelésével, kialakult egy azonosítható rendszer, amely a bűnös szándék felismerhető jeleire utalt. Ez azonban újabb problémát vetett fel. A kutatás szinte laboratóriumi körülmények között történt. Rendelkezésre állt a személy, akire rá lehetett kérdezni, a vonatkozó ügy tényállását az iratok, majd az ítéletek rögzítették. A bűnözési szándékra utaló jelek tömegjelenség szintjén történő feltárása jelentős előrelépés volt, tudományos érteke vitathatatlan, de továbbra is ismeretlenül maradt a bűncselekmény csírájának, gyökerének létrejötte. Meg kellett elégednem azzal, hogy sikerült a közvetlen ok okának tömegjelenség szintjén történő feltárása, amely továbblépés volt a korábbi eredményekhez képest. Eljutottam azokig a tényezőkhöz, amelyek az ember tudatát befolyásolják, aminek a következő lépése maga a közvetlen ok létrejötte. Ez az a szakasz, amikor az emberi tudat még formálható és a szándék megszakítható. A megelőzésnek ebben a szakaszban kell belépnie, mert az ok kialakulása után már késő, a végrehajtás következik!

Felvetődött azonban a kérdés, hogy felismerhetők-e (a büntetőügy iratai nélkül) az életben is azok a jelek, amelyek az adott személy esetében már töréspontot (szándékot) jeleznek. A kutatás eredménye azt mutatta, hogy igen. A bírósági ítéletek számainak indokolásában is szerepel, hogy „bár látható jelei voltak a cselekmény bekövetkeztének, de azt a szülők (hatóságok) figyelmen kívül hagyták”. További kérdésként vetődött fel, hogy vannak-e olyan személyek, akik képesek ezeket a jelzéseket idejében felismerni, és a személy (főként a gyermek- vagy fiatalkorú) életútját más irányba terelni. E nélkül a jelzések – mint a gyakorlat mutatja – csupán jelzések maradnak. A kérdésre a válasz az, hogy nincsenek, vagy nagyon kevesen vannak. Ebből következik, ha eredményt akarunk elérni, olyan rendszert kell kialakítani, és százakat, ezreket kiképezni, akik képesek a szándék külső jeleinek felismerésére; ez után pedig a szándék kialakulásának folyamatában segítően belépni.

A jelenlegi bűnmegelőzési gyakorlat azért hatástalan, mert hiányzik az észlelő és reagáló rendszer.

Ma a bűnmegelőzésért szervezetek sokasága felelős, de ez a felelősség csak általánosságban, „papíron” létezik. A tevékenység eredménye mérhetetlen. Egyetlen előnye, hogy az államnak látszólag kevésbe kerül, hiszen a következményeket, a nyomozás és a büntetés-végrehajtás következtében felmerülő költségeket később fizeti meg a társadalom.

Az új rendszer felépítését az általános és a középiskolában kell elkezdni. Az „iskolarendőrség” helyett egyetemen és főiskolán képzett kriminálpszichológus tanárookra van szükség, akik képesek a korai korban megjelenő törésvonalak felismerésére, és a folyamat megállítására. Olyanokra, akik vezetik az erkölcsstanórákat, tartják a kapcsolatot az osztályfőnökökkel, a tanulókkal, a szülőkkel, akiknek a feladatkörébe tartozik a „problémás esetek” kezelése. Itt azonban nem szabad megállni. Tovább kell lépni a felsőoktatás irányába.

A jogtudományi egyetemeken kívül, ahol kötelező tantárgy, valamennyi felsőfokú intézményben is kötelező vizsgatantárgyként kell bevezetni a kriminológia oktatását. Az egyetemet, főiskolát végzett hallgatók előbb-utóbb vezetők lesznek, szerencsés lenne, ha nem az életben találkoznának először a bűncselekmények különböző fajtáival. Ha ezek a kriminológiát is ismerő vezetők képesek felismerni az általuk vezetett gazdasági szervnél vagy intézménynél azokat a jeleket (töréspontokat), amelyek bűncselekmény gyanúját keltik, idejében tehetnek lépéseket azok megszakítására, vagy a hatóságok figyelmének felkeltésére. Az sem elhanyagolható szempont, ha a bűncselekmény büntetőjogi következményei már az életnek ebben a szakaszában rögződnek a hallgatók tudatában.

Összegzés

A felismerő és reagáló rendszer létrehozásának mikéntje az oktatási rendszerbe belépés előtti és az utána következő időszakra vonatkozóan nem lehet tárgya e tanulmánynak. Ahhoz az egész államigazgatási és szociális rendszer ismeretére van szükség. Ehhez megvannak a kiváló szakemberek a Belügyminisztérium szerveinél. Az állami és gazdasági szerveknél is szükség van az észlelő, reagáló rendszerre. Ma gyakori az az eset, amikor a bűnös szándékra utaló jeleket már a „laikus” is észleli, de a reagáló rendszer nem működik. Politikai döntésre, kormányhatározatra van szükség ahhoz, hogy a

megelőzés új formái a meglévő és működő állami szervek rendszerébe beépüljenek, esetleg új szervek létrehozásával egészüljenek ki.

Jelen tanulmány keretei azt sem teszik lehetővé, hogy az úgynevezett töréspontok felismerhető jegyeivel foglalkozzam. Ezek publikálása részben már megtörtént, de részletes leírásuk meghaladja egy publikáció terjedelmét.

Végül meg kell említeni a felismerő és reagáló rendszer anyagi és társadalmi előnyeit. A rendszer alkalmas arra, hogy a gyermekek, fiatalkorúak és felnőttek ezrei kerüljék el a költséges hatósági, később a büntetőeljárást, végül a börtönt. A magyar társadalomnak pedig nagy szüksége van a közmorál javítására.